

ОПИС ПСИХОДІАГНОСТИЧНОГО КОМПЛЕКСУ ВИВЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ УСНОГО РОЗПОВІДНОГО МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті описуються підходи до вибору психодіагностичного інструментарію з метою вивчення психологічних особливостей усного розповідного мовлення дітей дошкільного віку. З урахуванням останніх досліджень у галузі психології, представлено низку діагностичних методів та методик, які дають змогу виявити стан розвиненості операцій побудови дошкільниками розповідей і на основі цих даних виділити виокремити психологічні особливості усного розповідного мовлення дітей дошкільного віку.

Ключові слова: метод, методика, діагностика, розповідне мовлення, діти дошкільного віку.

Постановка проблеми. На нинішньому етапі розвитку науки розповідне мовлення дітей дошкільного віку вивчається на міждисциплінарному рівні із різних підходів, методологічних і теоретичних позицій: нейролінгвістичних (Т.В. Ахутіна, К.В. Засипкіна, Н.А. Краєвська, А.О. Романова, Т.П. Хризман та ін.); психолінгвістичних (Т.В. Ахутіна, Л.О. Калмикова, М.М. Кольцова, Н.І. Лепська, М.І. Лісіна, В.Н. Овчинников та ін.); онтолінгвістичних (О.О. Завалко П.М. Ейсмонт, А.І. Лаврентьєва, І.Г. Овчиннікова, Н.М. Юр'єва та ін.); психологічних (Т.В. Ахутіна, Д.Б. Ельконін, З.М. Істоміна, О.Р. Лурія, Г.О. Люблінська, Г.М. Леушина, С.Л. Рубінштейн, Ф.О. Сохін та ін.), педагогічних (А.М. Богуш, Л.І. Величко, Н.В. Гавриш, К.Л. Крутій, Т.О. Ладжинська, О. М. Лещенко С.І. Максимова, О.П. Фоміна, Л.Г. Шадріна та ін.). Однак у наукових розвідках досі не представлено завершеного концептуального підходу, який би в повному обсязі представив перевірену на вірогідність і надійність методику дослідження психологічних особливостей усного розповідного мовлення дошкільників.

Тому **метою** цієї статті є обґрунтування сформуваного нами комплексу взаємодоповнювальних методів і методик діагностики психологічних особливостей усного розповідного мовлення дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи результати теоретичного аналізу феномену «розповідь», ми виокремили *критерії* й *показники* вивчення особливостей розвитку усного розповідного мовлення дітей дошкільного віку, зокрема *мотиваційний критерій*, який співвідноситься з такими показниками, як: сталість і самостійність мотивів, пізнавальна спрямованість, соціальна спрямованість мовленнєвих мотивів; *внутрішньо-мовленнєвий критерій*, представлений показниками, а саме: смислове синтаксування й вибір смислів у внутрішньому мовленні, семан-

тичне синтаксування і вибір мовних значень слів; *лексико-граматичний критерій*, презентований комплексним показником формально-граматичного структурування й вибором слів за формою (лексемою) зі встановленням: видів речень, видів словосполучень, наявності морфологічних класів слів, наявності лексико-семантичної групи слів, кількості слів у реченнях, формальної граматичної зв'язності; *контекстний критерій*, співвідносний з наступними показниками: послідовність викладу розповіді, логічна зв'язність, цілісність; *структурний критерій*, що передбачає такі показники, як: наявність композиційних частин, порядок слів у реченні; *інтонаційний критерій*, суть якого розкривається через такі показники: мелодика, темп, фразовий і логічний наголоси, інтонація закінчення [13].

Для діагностики стану розвиненості усного розповідного мовлення дітей дошкільного віку згідно з представленими критеріальними показниками було підібрано комплекс психодіагностичних методик, як-от: методика діагностування операцій виникнення мовленнєвих мотивів Л.О. Калмикової, Гейдельбергський тест Х. Грима, Х. Шелера, методика діагностування операцій внутрішнього програмування Л.О. Калмикової, методика закінчення речень І.Л. Баскакової, В.П. Глухова, методика встановлення послідовності подій О.М. Бернштейна, методика «Розкажи за картинкою» Р. Немова, методика дослідження просодики в дітей О.Ф. Архипової, Є.Е. Артемової.

У процесі дослідження в дітей дошкільного віку операцій виникнення мотивів розповідного мовлення використовувалася **методика Л.О. Калмикової «Діагностика операцій виникнення мовленнєвих мотивів»** [10, с. 43–47]. Ця методика містить мету, завдання й методи діагностування та можливі рівні розвитку операцій виникнення мотивів. Психодіагностичний

інструментарій складається із завдання й оцінювальника (оцінка від 1 до 14 балів). Спільно з підрахунком балів визначалося, чи має розповідь дитини характер орієнтації на досягнення результату у висловлюваннях. Використання методики дає змогу дослідити в дітей наявність або відсутність мовленнєвих мотивів, а також їхню самостійність у процесі побудови висловлювань. Для вивчення соціальної спрямованості мотивів дітей дошкільного віку, а саме операцій контактування з учасниками освітнього процесу використовувався **Субтест 9. «Взаємозв'язок вербальної та невербальної інформації» Гейдельбергського тесту Х. Грима та Х. Шелера** [5, с. 97–100; 9, с. 126–128], спрямований на визначення здатності дітей диференціювати емоційний стан людей у різних ситуаціях. Він містить 8 завдань у градації від 0 до 2 балів. Дітям давали розглянути картинку, на якій зображений різний емоційний стан людей. Їхнім завданням було вказати той стан людини, який відповідає словесній вказівці дослідника, наприклад: *Мені важко і сумно, що аж хочеться плакати; Мені це дуже приємно!*

Для вивчення стану розвитку операцій внутрішнього програмування розповідного мовлення використовувалася методика діагностування операцій внутрішнього програмування Л.О. Калмикової та Гейдельбергський тест Х. Грима, Х. Шелера. Завдяки використанню **методики діагностування операцій внутрішнього програмування** [10, с. 114–115, 129–157] вдалося дослідити рівень сформованості в дошкільників таких операцій, зокрема: а) смислове синтаксування і вибір смислів у внутрішньому мовленні; б) семантична сформованість розповідей-текстів і вибір мовних значень слів [10, с. 42]. Діагностування проводилося за допомогою другого модуля тестів: **Блок 2. Тести на визначення здатності дітей до програмування розгорнутих висловлювань**, який складається з таких завдань: 1) скласти розповідь за серією малюнків; скласти розповідь про подію, зображену на картинці; 2) розповісти про певні події з власного досвіду; 3) скласти розповідь на запропоновану тему. Завдання передбачали поступове збільшення вимог до програмування мовлення дошкільниками. У першому завданні внутрішня схема розповіді дітей опосередковувалася зовнішніми опорами – діями, зображеними на картинках, тому дошкільники використовували мінімальну самостійність у програмуванні свого висловлювання. В інших завданнях зовнішні опори були відсутні, тому діти самостійно будували програму власних висловлювань. У процесі виконання мовленнєвих завдань були зведені до мінімуму допоміжні запитання дослідника до дітей, які стосувалися змісту їхніх повідомлень, оскільки самостійний автентичний стан висловлювань дошкільників дає змогу достовірніше й надій-

ніше встановити внутрішній механізм породження мовленнєвої програми. Завдання на складання опису та міркування в процесі діагностування не використовувалися, тому що вони належать до інших функціонально-смыслових типів мовлення.

Оцінка розвитку операцій внутрішнього програмування дітей вираховувалася шляхом групування отриманих значень (за кожне завдання дитина може отримати по 6 балів), що входять у групу загальних характеристик програмування розгорнутих висловлювань.

Для вивчення в дітей операцій вибору характерних для синтагматичних висловлювань мовних значень слів у внутрішньому мовленні використовувався **Субтест 4. «Корекція семантично неправильних речень» та Субтест 12. «Знаходження слів» Гейдельбергського тесту Х. Грима та Х. Шелера** [5, с. 98–100]. Процедура виконання першого субтесту полягала у виявленні в дітей здатності помічати змістовно-смыслові помилки в реченнях, вивченні їхніх умінь добирати мовні значення слів відповідно контексту речення. Завдання дошкільників полягало у виправленні речень, у яких окремі слова не відповідали загальному смислу, заміні цих слів на доречні, наприклад: *Коли стається горе, люди сміються*. Субтест 12. «Знаходження слів» застосовувався для перевірки вміння у дітей добирати схожі слова за семантичними ознаками (продовження однорідних слів). Дослідник називав дитині три слова, її завдання було знайти й додати четверте слово, яке продовжує смисловий ряд, наприклад: *Блакитний – жовтий – рожевий – (червоний); Слон – тигр – лев – (леопард)*. Позитивна відповідь на кожне із запропонованих тверджень оцінюється в 2 бали.

З метою діагностики розвитку операцій лексико-граматичного структурування використовувалися такі методи й методики, як-от: методика закінчення речень, направлений асоціативний експеримент І.Л. Баскакової, В.П. Глухова, методика «Розкажи за картинкою» Р. Немова, метод психографологічного аналізу І.М. Луцихіної, В.К. Гайди, В.В. Лоскутова.

Методика закінчення речень І.Л. Баскакової, В.П. Глухова [3, с. 82–86] застосовувалася для перевірки в дітей дошкільного віку видів речень, які вони найчастіше використовують у своєму мовленні. Означена методика дозволяє виявити традиційні правила та механізми синтаксичної організації мовленнєвих висловлювань дітей, встановити можливі варіанти мовного розгортання повідомлення. Вона полягає в тому, що дошкільникам пропонується усно закінчити розпочаті експериментатором речення, наприклад: *«Лікар...», «Вихователь з дітками...»* та ін. Один і той же початок речення може мати різне продовження, за яке дитина може отримати від

0 до 2 балів. Потім підсумовується кількість балів і визначаються позитивні відповіді дітей (високий рівень – 5–6 балів, середній рівень – 3–4 бали, низький рівень – 0–2 бали).

Для вивчення операцій вираження часових відношень у синтагматичних структурах та операцій актуалізації антонімів і синонімів застосовувався **направлений асоціативний експеримент** [3, с. 33–35]. Асоціативний експеримент слугує засобом отримання як психолінгвістичних, так і психологічних знань про семантичні складові частини знаків мови й закономірності їх використання у мовленнєвій діяльності дітей. Він використовується і як один із додаткових методів дистрибутивно-статистичного аналізу текстів, коли дослідники проводять статистичний підрахунок частотності словосполучень різного типу (так званої «дистрибуції») [3].

У процесі вивчення стану розвитку операцій вираження часових відношень у синтагматичних структурах дітям давалося слово-стимул, із якого необхідно було утворити словосполучення. Потім проводився аналіз цих словосполучень з метою з'ясування типів підрядних зв'язків, які переважають в активному мовленні дошкільнят. За кожне правильно побудоване словосполучення дитина отримувала 1 бал. Однак для більш глибокої діагностики характеру граматичного структурування аналізувалися словосполучення, запозичені зі спонтанних висловлювань і розповідей дітей.

Означений експеримент також дає змогу встановити особистісно-психологічні особливості асоціативних реакцій дошкільників. Завдання направлено асоціативного експерименту полягало в тому, що дитині пропонували на кожне задане слово відповіді іншим – словом протилежного або схожого значення. Слова стимули відбиралися з освітніх програм для дітей дошкільного віку, рекомендованих МОН. Для оцінки експериментальних результатів розділяли відповіді дітей на адекватні, неадекватні та приблизно правильні (семантичні парафазії). Адекватна відповідь оцінювалася в 2 бали, семантична парафазія – 1 бал, неадекватна відповідь – 0 балів.

Для дослідження розвиненості операцій актуалізації частин мови використовувалася **методика Р. Немова «Розкажи за картинкою»** [12, с. 117–123]. Її завдання полягає в тому, що дитині показують картинки і просять скласти за ними розповідь, яка триває не більше 2 хв. Потім проводиться діагностика розповіді й виокремлення вживаних дитиною частин мови, а саме: 1) Іменники, 2) Дієслова, 3) Прикметники (звичайна форма), 4) Прикметники (порівняльний ступінь), 5) Прикметники (найвищий ступінь), 6) Прислівники, 7) Сполучники, 8) Прийменники, 9) Займенники, 10) Складні конструкції та речення. Дитина мала змогу отримати стільки балів, скільки

фрагментів мови зустрічалось в її мовленні (від 0 до 10). Таким чином визначався стан розвитку вживання частин мови: 10 балів – дуже високий; 8–9 балів – високий; 4–7 балів – середній; 2–3 бали – низький; 0–1 бал – дуже низький. Ця методика визначає запас слів в оперативній мовленнєвій пам'яті дитини.

З метою визначення середнього обсягу синтагматичних структур дітей дошкільного віку було використано **метод психографологічного аналізу І.М. Луцкихої, В.К. Гайди, В.В. Лоскутова** [9; 11, с. 201–202]. До уваги брались такі показники: обсяг тексту, кількість речень, їхній середній розмір, коефіцієнт логічної зв'язності, коефіцієнт емболії. Коефіцієнт логічної зв'язності вираховувався за формулою співвідношення загальної кількості службових слів (сполучників і прийменників) до загальної кількості речень.

$$K \text{ лог. зв'язн.} = \frac{\text{служб. слів}}{\text{з } N \text{ речень}}$$

Коефіцієнт емболії чи «засміченість» мовлення, становить собою співвідношення чисельної кількості ембол, тобто слів, які не несуть семантичного навантаження до загальної кількості слів у реченні:

$$K \text{ ембол.} = \frac{N \text{ ембол}}{N \text{ усіх речень}} * 100\%$$

Результати кількісного обчислення дають змогу зробити висновок про володіння або не володіння дітьми дошкільного віку операціями поєднання слів у реченні за законами розумової (мисленнєвої) діяльності, діагностувати сформованість у дошкільників операцій перебігу оперативної мовленнєвої пам'яті.

Для вивчення контекстності розповідного мовлення дітей дошкільного віку використовувалися методика «Встановлення послідовності подій» О.М. Бернштейна, методика аналізу семантичної розгорнутості й структури тексту Л.Ю. Долгих, метод завершення мовленнєвого висловлювання І.Л. Баскакової, В.П. Глухова.

Діагностика послідовності викладу подій у розповідному мовленні дітей дошкільного віку здійснювалася завдяки **методиці «Встановлення послідовності подій» О.М. Бернштейна** [4]. Завдання методики полягало в тому, що дослідник показував дитині сюжетні картинки, об'єднані однією темою, і просив розкласти їх в послідовності, з чого все почалося, що було далі, чим закінчилася подія, і розповісти про це. Завдяки цій методиці виявлялись вміння дітей розуміти зв'язок подій і будувати послідовні умовиводи. Оцінювалися означені операції в градації від 0 до 4 балів.

Для визначення операцій логічної зв'язності розповідного мовлення був застосований **метод завершення мовленнєвого висловлювання** [3, с. 131]. Метод має на меті виявити можли-

вості дітей у рішенні поставленого мовного та творчого завдання, в умінні використовувати в процесі складання розповіді запропонований наочний матеріал. Суть цього методу полягала в тому, що дитині давалася на розгляд картинка та зачитувався текст незавершеної розповіді. Її завданням було продовжити текст, спираючись на зображений сюжет картинки. У процесі виконання цього завдання досліджується смислова відповідність висловлювання дітей змісту запропонованого дослідником початку розповіді та дотримання логічної послідовності подій. За виконане завдання дитина отримувала від 0 до 4 балів. Згідно з підрахунками балів визначався рівень виконання завдання (I – високий, II – задовільний, III – недостатній, IV – низький, V – завдання не виконано).

Діагностика цілісності розповідного висловлювання здійснювалась завдяки психолінгвістичному підходу до аналізу семантичної структури тексту як ієрархії смислових предикатів [7; 8]. Психолінгвістичні методи, які аналізують текст як ієрархічно організовану систему предикацій, дають змогу дослідити смислову сторону висловлювання. Використовувалась **методика аналізу семантичної розгорнутості й структури тексту Л.Ю. Долгих** [6], яка розроблена автором на основі уявлень М.І. Жинкіна про виділення ієрархічних предикаційних зв'язків у тексті. Під предикаціями вчені розуміють виражені в тексті або зумовлені текстом семантико-смислові зв'язки, які суттєві з погляду реалізації основного задуму повідомлення [7, с. 63]. Предикації, які виражають основну думку висловлювання, отримали назву предикації першого порядку; ті, які розкривають й уточнюють головну предикацію – другого порядку; предикації третього і т. д. порядку ще більш деталізують попередні предикації. Предикації другого порядку передбачають побудову наративної розповіді, де розкриваються події – переважно це дії героїв. Функціонально вони становлять ядро події, канву, основу сюжету, тому автор називає їх «основними» предикаціями. Структурно, нарівні тексту, усі предикації другого порядку можуть бути розглянуті як паралельно з'єднані предикації певної теми. Предикаціями третього порядку є смислові одиниці, які слугують для уточнення, роз'яснення, ілюстрації основних ознак події, а також «фонові» предикації, які пояснюють, на якому фоні розгортається подія (її часові, просторові характеристики). Таким чином, функціонально це предикації «ілюстративного» характеру. Їхнє виключення з тексту не впливає на розвиток сюжету, але робить його зжати, менш насиченим деталями [7].

Процедура дослідження полягала в пред'явленні кожній дитині комунікативної ситуації, а саме розповісти про якусь подію з власного дос-

віду. Методика спрямована на діагностику в дітей дошкільного віку операцій смислового узгодження між собою частин і речень у тексті та здатності дітей цілеспрямовано будувати синтагматичні структури. Обробка результатів дала змогу визначити рівні розвитку виконання реципієнтами завдань (високий, достатній, недостатній, низький рівні).

З метою вивчення внутрішніх і зовнішніх операцій логічного структурування висловлювання дітей дошкільного віку був використаний метод структурного аналізу текстів, на основі якого автором створено **методику дослідження структурних частин розповіді дітей дошкільного віку**. Вона розроблена з метою діагностики в дітей дошкільного віку операцій структурування композиційних елементів розповіді, таких як: *експозиція – зав'язка – розвиток подій – кульмінація – розв'язка*. Методика складається з двох завдань, що стосуються виокремлення дошкільниками композиційних структурних елементів прослуханого тексту та їхнього вживання в процесі побудови власної розповіді. За виконання означених завдань реципієнт міг отримати 10 балів.

Дослідження в дітей операцій побудови внутрішньої схеми речення, тобто структури речення здійснювалось за допомогою **Субтесту 11. «Конструювання речень» Гейдельбергського тесту Х. Грима та Х. Шелера** [5, с. 99]. Означений субтест використовувався з метою вивчення операцій вживання порядку слів у реченнях дошкільників та вивчення їхньої здатності логічно об'єднувати різні поняття в реченні. Сутність завдання полягало в тому, що експериментатор називав деякий набір слів по 2–3 слова, із яких досліджувани мали збудувати речення, наприклад: *Дівчина – гратися – лялька*. За кожну відповідь дитина отримувала від 0 до 2 балів.

У процесі діагностики інтонаційної виразності розповідного мовлення дітей дошкільного віку було використано **методику О.Ф. Архипової, Є.Е. Артемової «Дослідження просодики в дітей»** [1, с. 123; 2]. Методика містить комплекс психодіагностичних завдань, ступінь якості виконання яких дозволяє оцінити головні складові просодичного компонента мовлення, а саме: інтонацію, логічний наголос і темпо-ритмічну організацію. За кожне виконане завдання реципієнт мав змогу отримати від 0 до 4 балів.

Висновки. Таким чином, обрані методи та методики психодіагностичного дослідження дозволяють всебічно проаналізувати стан розвиненості в дошкільників операцій породження усного розповідного висловлювання та перебігу такого функціонально-смислового типу мовлення, як «розповідь» у зоні їхнього актуального розвитку. Перевагою розробленого комплексу психодіагностичних методик є те, що вибрані психодіагностичні засоби за принципом взаємодоповнюваності в

їх органічній єдності дають можливість вивчати феномен «усного розповідного мовлення» з огляду на функціонування як внутрішньомовленнєвих, так і зовнішньомовленнєвих операцій, одночасно діагностувати стан і рівні розвитку мовленнєво-мисленнєвих операцій, які дають змогу фіксувати здатність мислення дітей встановлювати часові (темпоральні) зв'язки, виражати в мовленні послідовність подій. Сукупність застосованих психодіагностичних методів і методик також сприяє не тільки обсервації мовленнєвих і мисленнєвих операцій дітей дошкільного віку, а й студюванню мовних операцій, які засвідчують стан розвитку їхньої мовленнєво-мовної компетенції в галузі розповідного мовлення. Перспективи подальших досліджень вбачаємо в отриманні кількісних і якісних характеристик стану сформованості в дошкільників операцій побудови окремих завершених семантичних висловлювань, що надасть змогу виявити психологічні особливості розповідного мовлення дітей дошкільного віку.

Література:

1. Артемова Е.Э. Формирование просодики у дошкольников с речевыми нарушениями : монография. Москва : МГГУ им. М.А. Шолохова, 2008. 123 с.
2. Архипова Е.Ф. Стертая дизартрия у детей : учебное пособие. Москва : АСТ : Астрель, 2007. 331 с.
3. Баскакова И.Л., Глухов В.П. Практикум по психолінгвістике : учебное пособие. Москва : АСТ: Астрель, 2009. 187 с.
4. Бернштейн О.М. Методика «Встановлення послідовності подій». URL: <https://sites.google.com/site/logopedonlain/psihologogiceskaa-diagnostika-testy/testy-dla-detej-ot-5-do-7-let/test-na-myslenie-posledovatelnost-sobytij-a-n-bernstejn>.
5. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 688 с.
6. Долгих Л.Ю. Развернутость и семантическая структура высказываний умственно отсталых детей в разных коммуникативных условиях. *Культурно-историческая психология*. ФГБОУ ВО МГППУ, 2017. Т. 13. № 4. С. 73–80.
7. Дридзе Т.М. Язык и социальная психология : учебное пособие / под ред. А.А. Леонтьева. Москва : Высш. школа, 1980. 224 с.
8. Жинкин Н.И. Механизмы речи. Москва, 1958.
9. Засекина Л.В., Засекін С.В. Психолінгвістична діагностика : навчальний посібник. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
10. Калмикова Л.О. Формування у дітей старшого дошкільного віку мовленнєвої діяльності: діагностико-розвивальний комплекс : навчально-методичний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2016. 384 с.
11. Крылов А.А., Маничев С.А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. ЗАО Издательский дом «ПИТЕР». 562 с.
12. Немов Р.С. Психология : учебник : в 3 кн. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. Кн. 3. 640 с.
13. Krolivets Y. Про підходи до психолінгвістичної діагностики розповідного мовлення дітей дошкільного віку. *Психолінгвістика*. 2017. № 22 (1). С. 124–141.

Кролевец Ю. В. Описание психодиагностического комплекса изучения психологических особенностей устной повествовательной речи детей дошкольного возраста

В статье описаны подходы к выбору психодиагностического инструментария с целью изучения психологических особенностей устной повествовательной речи детей дошкольного возраста. С учетом последних исследований в области психологии представлен ряд диагностических методов и методик, которые позволяют выявить состояние развитости операций построения дошкольниками рассказов и на основе этих данных выделить психологические особенности устной повествовательной речи детей дошкольного возраста.

Ключевые слова: метод, методика, диагностика, повествовательная речь, дети дошкольного возраста.

Krolivets Yu. V. Exposition of psychodiagnostic complex for studying the psychological peculiarities of preschool children's oral narrative

The article analyzes the choice of psychodiagnostic complex for studying the psychological peculiarities of preschool children's oral narrative. Based on the latest research in the field of psychological science, was presented a list of diagnostic methods and techniques that make it possible to study the state of the formation the preschool children's operation to compose stories and, based on them, to distinguish the psychological peculiarities of preschool children's oral narrative.

Key words: method, diagnostics, psychological peculiarities narrative, preschool children.